

به اهتمام محسن شهرنازدار

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان

بخش سوم: ۱۳۵۱ تا ۱۳۸۰ خورشیدی

محمد برقمی، محمد سعید جانب‌اللهی، ابراهیم مختاری
کمال‌الدین غراب، محمد رضا درویشی، محسن شهرنازدار

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان

بخش سوم: ۱۳۵۱ تا ۱۳۸۰ خورشیدی

محمد برقی، محمد سعید جانب‌اللهی، ابراهیم مختاری
کمال‌الدین غراب، محمدرضا درویشی، محسن شهرنازدار

به اهتمام محسن شهرنازدار

آبی پارس
پلی فیروزه

۱۳۹۸

این کتاب با حمایت
سازمان منطقه آزاد چابهار
منتشر شده است.

سیاستمداران ایرانی -- قرن ۱۴ -- خاطرات Politicians, Iranian -- 20th century -- Diaries*	موضوع	شهرنازدار، محسن، ۱۳۵۶-	سرنامه
بلوچستان -- اوضاع اجتماعی -- قرن ۱۴ Baluchistan -- Social conditions -- 20th century	موضوع	سفرنامه‌های معاصر بلوچستان/ به اهتمام محسن شهرنازدار.	عنوان و نام پدیدآور
بلوچستان -- اوضاع اجتماعی -- قرن ۱۳ Baluchistan -- Social conditions -- 19th century	موضوع	تهران: موسسه آبی پاریس؛ انتشارات پل فیروزه، ۱۳۹۹-	مشخصات نشر
بلوچستان -- سیاست و حکومت -- قرن ۱۴ Baluchistan -- Politics and government -- 20th century	موضوع	ج۳: ۲۳۷ص + ۱۴، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱، ۰ دوره: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۰۲۱-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳-۳۴-۳۵-۳۶-۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲-۴۳-۴۴-۴۵-۴۶-۴۷-۴۸-۴۹-۵۰-۵۱-۵۲-۵۳-۵۴-۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۵۹-۶۰-۶۱-۶۲-۶۳-۶۴-۶۵-۶۶-۶۷-۶۸-۶۹-۷۰-۷۱-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷-۷۸-۷۹-۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۶-۸۷-۸۸-۸۹-۹۰-۹۱-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷-۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱-۱۵۲-۱۵۳-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵-۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۰-۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۷۴-۱۷۵-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۱-۱۸۲-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۷-۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵-۲۰۶-۲۰۷-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰-۶۰۱-۶۰۲-۶۰۳-۶۰۴-۶۰۵-۶۰۶-۶۰۷-۶۰۸-۶۰۹-۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳-۶۱۴-۶۱۵-۶۱۶-۶۱۷-۶۱۸-۶۱۹-۶۲۰-۶۲۱-۶۲۲-۶۲۳-۶۲۴-۶۲۵-۶۲۶-۶۲۷-۶۲۸-۶۲۹-۶۳۰-۶۳۱-۶۳۲-۶۳۳-۶۳۴-۶۳۵-۶۳۶-۶۳۷-۶۳۸-۶۳۹-۶۴۰-۶۴۱-۶۴۲-۶۴۳-۶۴۴-۶۴۵-۶۴۶-۶۴۷-۶۴۸-۶۴۹-۶۵۰-۶۵۱-۶۵۲-۶۵۳-۶۵۴-۶۵۵-۶۵۶-۶۵۷-۶۵۸-۶۵۹-۶۶۰-۶۶۱-۶۶۲-۶۶۳-۶۶۴-۶۶۵-۶۶۶-۶۶۷-۶۶۸-۶۶۹-۶۷۰-۶۷۱-۶۷۲-۶۷۳-۶۷۴-۶۷۵-۶۷۶-۶۷۷-۶۷۸-۶۷۹-۶۸۰-۶۸۱-۶۸۲-۶۸۳-۶۸۴-۶۸۵-۶۸۶-۶۸۷-۶۸۸-۶۸۹-۶۹۰-۶۹۱-۶۹۲-۶۹۳-۶۹۴-۶۹۵-۶۹۶-۶۹۷-۶۹۸-۶۹۹-۷۰۰-۷۰۱-۷۰۲-۷۰۳-۷۰۴-۷۰۵-۷۰۶-۷۰۷-۷۰۸-۷۰۹-۷۱۰-۷۱۱-۷۱۲-۷۱۳-۷۱۴-۷۱۵-۷۱۶-۷۱۷-۷۱۸-۷۱۹-۷۲۰-۷۲۱-۷۲۲-۷۲۳-۷۲۴-۷۲۵-۷۲۶-۷۲۷-۷۲۸-۷۲۹-۷۳۰-۷۳۱-۷۳۲-۷۳۳-۷۳۴-۷۳۵-۷۳۶-۷۳۷-۷۳۸-۷۳۹-۷۴۰-۷۴۱-۷۴۲-۷۴۳-۷۴۴-۷۴۵-۷۴۶-۷۴۷-۷۴۸-۷۴۹-۷۵۰-۷۵۱-۷۵۲-۷۵۳-۷۵۴-۷۵۵-۷۵۶-۷۵۷-۷۵۸-۷۵۹-۷۶۰-۷۶۱-۷۶۲-۷۶۳-۷۶۴-۷۶۵-۷۶۶-۷۶۷-۷۶۸-۷۶۹-۷۷۰-۷۷۱-۷۷۲-۷۷۳-۷۷۴-۷۷۵-۷۷۶-۷۷۷-۷۷۸-۷۷۹-۷۸۰-۷۸۱-۷۸۲-۷۸۳-۷۸۴-۷۸۵-۷۸۶-۷۸۷-۷۸۸-۷۸۹-۷۹۰-۷۹۱-۷۹۲-۷۹۳-۷۹۴-۷۹۵-۷۹۶-۷۹۷-۷۹۸-۷۹۹-۸۰۰-۸۰۱-۸۰۲-۸۰۳-۸۰۴-۸۰۵-۸۰۶-۸۰۷-۸۰۸-۸۰۹-۸۱۰-۸۱۱-۸۱۲-۸۱۳-۸۱۴-۸۱۵-۸۱۶-۸۱۷-۸۱۸-۸۱۹-۸۲۰-۸۲۱-۸۲۲-۸۲۳-۸۲۴-۸۲۵-۸۲۶-۸۲۷-۸۲۸-۸۲۹-۸۳۰-۸۳۱-۸۳۲-۸۳۳-۸۳۴-۸۳۵-۸۳۶-۸۳۷-۸۳۸-۸۳۹-۸۴۰-۸۴۱-۸۴۲-۸۴۳-۸۴۴-۸۴۵-۸۴۶-۸۴۷-۸۴۸-۸۴۹-۸۵۰-۸۵۱-۸۵۲-۸۵۳-۸۵۴-۸۵۵-۸۵۶-۸۵۷-۸۵۸-۸۵۹-۸۶۰-۸۶۱-۸۶۲-۸۶۳-۸۶۴-۸۶۵-۸۶۶-۸۶۷-۸۶۸-۸۶۹-۸۷۰-۸۷۱-۸۷۲-۸۷۳-۸۷۴-۸۷۵-۸۷۶-۸۷۷-۸۷۸-۸۷۹-۸۸۰-۸۸۱-۸۸۲-۸۸۳-۸۸۴-۸۸۵-۸۸۶-۸۸۷-۸۸۸-۸۸۹-۸۹۰-۸۹۱-۸۹۲-۸۹۳-۸۹۴-۸۹۵-۸۹۶-۸۹۷-۸۹۸-۸۹۹-۹۰۰-۹۰۱-۹۰۲-۹۰۳-۹۰۴-۹۰۵-۹۰۶-۹۰۷-۹۰۸-۹۰۹-۹۱۰-۹۱۱-۹۱۲-۹۱۳-۹۱۴-۹۱۵-۹۱۶-۹۱۷-۹۱۸-۹۱۹-۹۲۰-۹۲۱-۹۲۲-۹۲۳-۹۲۴-۹۲۵-۹۲۶-۹۲۷-۹۲۸-۹۲۹-۹۳۰-۹۳۱-۹۳۲-۹۳۳-۹۳۴-۹۳۵-۹۳۶-۹۳۷-۹۳۸-۹۳۹-۹۴۰-۹۴۱-۹۴۲-۹۴۳-۹۴۴-۹۴۵-۹۴۶-۹۴۷-۹۴۸-۹۴۹-۹۵۰-۹۵۱-۹۵۲-۹۵۳-۹۵۴-۹۵۵-۹۵۶-۹۵۷-۹۵۸-۹۵۹-۹۶۰-۹۶۱-۹۶۲-۹۶۳-۹۶۴-۹۶۵-۹۶۶-۹۶۷-۹۶۸-۹۶۹-۹۷۰-۹۷۱-۹۷۲-۹۷۳-۹۷۴-۹۷۵-۹۷۶-۹۷۷-۹۷۸-۹۷۹-۹۸۰-۹۸۱-۹۸۲-۹۸۳-۹۸۴-۹۸۵-۹۸۶-۹۸۷-۹۸۸-۹۸۹-۹۹۰-۹۹۱-۹۹۲-۹۹۳-۹۹۴-۹۹۵-۹۹۶-۹۹۷-۹۹۸-۹۹۹-۱۰۰۰-۱۰۰۱-۱۰۰۲-۱۰۰۳-۱۰۰۴-۱۰۰۵-۱۰۰۶-۱۰۰۷-۱۰۰۸-۱۰۰۹-۱۰۱۰-۱۰۱۱-۱۰۱۲-۱۰۱۳-۱۰۱۴-۱۰۱۵-۱۰۱۶-۱۰۱۷-۱۰۱۸-۱۰۱۹-۱۰۲۰-۱۰۲۱-۱۰۲۲-۱۰۲۳-۱۰۲۴-۱۰۲۵-۱۰۲۶-۱۰۲۷-۱۰۲۸-۱۰۲۹-۱۰۳۰-۱۰۳۱-۱۰۳۲-۱۰۳۳-۱۰۳۴-۱۰۳۵-۱۰۳۶-۱۰۳۷-۱۰۳۸-۱۰۳۹-۱۰۴۰-۱۰۴۱-۱۰۴۲-۱۰۴۳-۱۰۴۴-۱۰۴۵-۱۰۴۶-۱۰۴۷-۱۰۴۸-۱۰۴۹-۱۰۵۰-۱۰۵۱-۱۰۵۲-۱۰۵۳-۱۰۵۴-۱۰۵۵-۱۰۵۶-۱۰۵۷-۱۰۵۸-۱۰۵۹-۱۰۶۰-۱۰۶۱-۱۰۶۲-۱۰۶۳-۱۰۶۴-۱۰۶۵-۱۰۶۶-۱۰۶۷-۱۰۶۸-۱۰۶۹-۱۰۷۰-۱۰۷۱-۱۰۷۲-۱۰۷۳-۱۰۷۴-۱۰۷۵-۱۰۷۶-۱۰۷۷-۱۰۷۸-۱۰۷۹-۱۰۸۰-۱۰۸۱-۱۰۸۲-۱۰۸۳-۱۰۸۴-۱۰۸۵-۱۰۸۶-۱۰۸۷-۱۰۸۸-۱۰۸۹-۱۰۹۰-۱۰۹۱-۱۰۹۲-۱۰۹۳-۱۰۹۴-۱۰۹۵-۱۰۹۶-۱۰۹۷-۱۰۹۸-۱۰۹۹-۱۱۰۰-۱۱۰۱-۱۱۰۲-۱۱۰۳-۱۱۰۴-۱۱۰۵-۱۱۰۶-۱۱۰۷-۱۱۰۸-۱۱۰۹-۱۱۱۰-۱۱۱۱-۱۱۱۲-۱۱۱۳-۱۱۱۴-۱۱۱۵-۱۱۱۶-۱۱۱۷-۱۱۱۸-۱۱۱۹-۱۱۲۰-۱۱۲۱-۱۱۲۲-۱۱۲۳-۱۱۲۴-۱۱۲۵-۱۱۲۶-۱۱۲۷-۱۱۲۸-۱۱۲۹-۱۱۳۰-۱۱۳۱-۱۱۳۲-۱۱۳۳-۱۱۳۴-۱۱۳۵-۱۱۳۶-۱۱۳۷-۱۱۳۸-۱۱۳۹-۱۱۴۰-۱۱۴۱-۱۱۴۲-۱۱۴۳-۱۱۴۴-۱۱۴۵-۱۱۴۶-۱۱۴۷-۱۱۴۸-۱۱۴۹-۱۱۵۰-۱۱۵۱-۱۱۵۲-۱۱۵۳-۱۱۵۴-۱۱۵۵-۱۱۵۶-۱۱۵۷-۱۱۵۸-۱۱۵۹-۱۱۶۰-۱۱۶۱-۱۱۶۲-۱۱۶۳-۱۱۶۴-۱۱۶۵-۱۱۶۶-۱۱۶۷-۱۱۶۸-۱۱۶۹-۱۱۷۰-۱۱۷۱-۱۱۷۲-۱۱۷۳-۱۱۷۴-۱۱۷۵-۱۱۷۶-۱۱۷۷-۱۱۷۸-۱۱۷۹-۱۱۸۰-۱۱۸۱-۱۱۸۲-۱۱۸۳-۱۱۸۴-۱۱۸۵-۱۱۸۶-۱۱۸۷-۱۱۸۸-۱۱۸۹-۱۱۹۰-۱۱۹۱-۱۱۹۲-۱۱۹۳-۱۱۹۴-۱۱۹۵-۱۱۹۶-۱۱۹۷-۱۱۹۸-۱۱۹۹-۱۲۰۰-۱۲۰۱-۱۲۰۲-۱۲۰۳-۱۲۰۴-۱۲۰۵-۱۲۰۶-۱۲۰۷-۱۲۰۸-۱۲۰۹-۱۲۱۰-۱۲۱۱-۱۲۱۲-۱۲۱۳-۱۲۱۴-۱۲۱۵-۱۲۱۶-۱۲۱۷-۱۲۱۸-۱۲۱۹-۱۲۲۰-۱۲۲۱-۱۲۲۲-۱۲۲۳-۱۲۲۴-۱۲۲۵-۱۲۲۶-۱۲۲۷-۱۲۲۸-۱۲۲۹-۱۲۳۰-۱۲۳۱-۱۲۳۲-۱۲۳۳-۱۲۳۴-۱۲۳۵-۱۲۳۶-۱۲۳۷-۱۲۳۸-۱۲۳۹-۱۲۴۰-۱۲۴۱-۱۲۴۲-۱۲۴۳-۱۲۴۴-۱۲۴۵-۱۲۴۶-۱۲۴۷-۱۲۴۸-۱۲۴۹-۱۲۵۰-۱۲۵۱-۱۲۵۲-۱۲۵۳-۱۲۵۴-۱۲۵۵-۱۲۵۶-۱۲۵۷-۱۲۵۸-۱۲۵۹-۱۲۶۰-۱۲۶۱-۱۲۶۲-۱۲۶۳-۱۲۶۴-۱۲۶۵-۱۲۶۶-۱۲۶۷-۱۲۶۸-۱۲۶۹-۱۲۷۰-۱۲۷۱-۱۲۷۲-۱۲۷۳-۱۲۷۴-۱۲۷۵-۱۲۷۶-۱۲۷۷-۱۲۷۸-۱۲۷۹-۱۲۸۰-۱۲۸۱-۱۲۸۲-۱۲۸۳-۱۲۸۴-۱۲۸۵-۱۲۸۶-۱۲۸۷-۱۲۸۸-۱۲۸۹-۱۲۹۰-۱۲۹۱-۱۲۹۲-۱۲۹۳-۱۲۹۴-۱۲۹۵-۱۲۹۶-۱۲۹۷-۱۲۹۸-۱۲۹۹-۱۳۰۰-۱۳۰۱-۱۳۰۲-۱۳۰۳-۱۳۰۴-۱۳۰۵-۱۳۰۶-۱۳۰۷-۱۳۰۸-۱۳۰۹-۱۳۱۰-۱۳۱۱-۱۳۱۲-۱۳۱۳-۱۳۱۴-۱۳۱۵-۱۳۱۶-۱۳۱۷-۱۳۱۸-۱۳۱۹-۱۳۲۰-۱۳۲۱-۱۳۲۲-۱۳۲۳-۱۳۲۴-۱۳۲۵-۱۳۲۶-۱۳۲۷-۱۳۲۸-۱۳۲۹-۱۳۳۰-۱۳۳۱-۱۳۳۲-۱۳۳۳-۱۳۳۴-۱۳۳۵-۱۳۳۶-۱۳۳۷-۱۳۳۸-۱۳۳۹-۱۳۴۰-۱۳۴۱-۱۳۴۲-۱۳۴۳-۱۳۴۴-۱۳۴۵-۱۳۴۶-۱۳۴۷-۱۳۴۸-۱۳۴۹-۱۳۵۰-۱۳۵۱-۱۳۵۲-۱۳۵۳-۱۳۵۴-۱۳۵۵-۱۳۵۶-۱۳۵۷-۱۳۵۸-۱۳۵۹-۱۳۶۰-۱۳۶۱-۱۳۶۲-۱۳۶۳-۱۳۶۴-۱۳۶۵-۱۳۶۶-۱۳۶۷-۱۳۶۸-۱۳۶۹-۱۳۷۰-۱۳۷۱-۱۳۷۲-۱۳۷۳-۱۳۷۴-۱۳۷۵-۱۳۷۶-۱۳۷۷-۱۳۷۸-۱۳۷۹-۱۳۸۰-۱۳۸۱-۱۳۸۲-۱۳۸۳-۱۳۸۴-۱۳۸۵-۱۳۸۶-۱۳۸۷-۱۳۸۸-۱۳۸۹-۱۳۹۰-۱۳۹۱-۱۳۹۲-۱۳۹۳-۱۳۹۴-۱۳۹۵-۱۳۹۶-۱۳۹۷-۱۳۹۸-۱۳۹۹-۱۴۰۰-۱۴۰۱-۱۴۰۲-۱۴۰۳-۱۴۰۴-۱۴۰۵-۱۴۰۶-۱۴۰۷-۱۴۰۸-۱۴۰۹-۱۴۱۰-۱۴۱۱-۱۴۱۲-۱۴۱۳-۱۴۱۴-۱۴۱۵-۱۴۱۶-۱۴۱۷-۱۴۱۸-۱۴۱۹-۱۴۲۰-۱۴۲۱-۱۴۲۲-۱۴۲۳-۱۴۲۴-۱۴۲۵-۱۴۲۶-۱۴۲۷-۱۴۲۸-۱۴۲۹-۱۴۳۰-۱۴۳۱-۱۴۳۲-۱۴۳۳-۱۴۳۴-۱۴۳۵-۱۴۳۶-۱۴۳۷-۱۴۳۸-۱۴۳۹-۱۴۴۰-۱۴۴۱-۱۴۴۲-۱۴۴۳-۱۴۴۴-۱۴۴۵-۱۴۴۶-۱۴۴۷-۱۴۴۸-۱۴۴۹-۱۴۵۰-۱۴۵۱-۱۴۵۲-۱۴۵۳-۱۴۵۴-۱۴۵۵-۱۴۵۶-۱۴۵۷-۱۴۵۸-۱۴۵۹-۱۴۶۰-۱۴۶۱-۱۴۶۲-۱۴۶۳-۱۴۶۴-۱۴۶۵-۱۴۶۶-۱۴۶۷-۱۴۶۸-۱۴۶۹-۱۴۷۰-۱۴۷۱-۱۴۷۲-۱۴۷۳-۱۴۷۴-۱۴۷۵-۱۴۷۶-۱۴۷۷-۱۴۷۸-۱۴۷۹-۱۴۸۰-۱۴۸۱-۱۴۸۲-۱۴۸۳-۱۴۸۴-۱۴۸۵-۱۴۸۶-۱۴۸۷-۱۴۸۸-۱۴۸۹-۱۴۹۰-۱۴۹۱-۱۴۹۲-۱۴۹۳-۱۴۹۴-۱۴۹۵-۱۴۹۶-۱۴۹۷-۱۴۹۸-۱۴۹۹-۱۵۰۰-۱۵۰۱-۱۵۰۲-۱۵۰۳-۱۵۰۴-۱۵۰۵-۱۵۰۶-۱۵۰۷-۱۵۰۸-۱۵۰۹-۱۵۱۰-۱۵۱۱-۱۵۱۲-۱۵۱۳-۱۵۱۴-۱۵۱۵-۱۵۱۶-۱۵۱۷-۱۵۱۸-۱۵۱۹-۱۵۲۰-۱۵۲۱-۱۵۲۲-۱۵۲۳-۱۵۲۴-۱۵۲۵-۱۵۲۶-۱۵۲۷-۱۵۲۸-۱۵۲۹-۱۵۳۰-۱۵۳۱-۱۵۳۲-۱۵۳۳-۱۵۳۴-۱۵۳۵-۱۵۳۶-۱۵۳۷-۱۵۳۸-۱۵۳۹-۱۵۴۰-۱۵۴۱-۱۵۴۲-۱۵۴۳-۱۵۴۴-۱۵۴۵-۱۵۴۶-۱۵۴۷-۱۵۴۸-۱	

فهرست

۷	سخن ناشر
۱۳	مقدمه
۲۹	نظری به بلوچستان
۱۴۵	بلوچستان ۱۳۵۶
۱۹۱	نان بلوچی
۲۲۳	بلوچستان یادگار مطرود قرون
۳۳۵	سفرنامه سراوان
۳۷۷	لحظه‌های کوتاه فراموشی و خیال
۳۹۱	دو سفرنامه بلوچستان
۴۲۵	نمایه

سخن ناشر

مؤسسه آبی پارسی برای جبران کمبود منابع پژوهشی در خصوص معرفی و شناساندن تاریخ و فرهنگ غنی بلوچستان، بخش نخست مجموعه کتب «پژوهش‌های ایران فرهنگی» را به انتشار بیست و دو عنوان کتاب شامل تألیف، ترجمه، استتساخ و گردآوری منابع مهم و بنیادین درباره این منطقه از ایران اختصاص داده است. دبیر این مجموعه سترگ آقای محسن شهرنازدار پژوهشگر حوزه انسان‌شناسی و مطالعات قومی هستند که در طی دو دهه گذشته موضوع بلوچستان را از خلال پژوهش‌های میدانی و نیز مطالعات کتابخانه‌ای دنبال کرده‌اند و عهده‌دار این مسئولیت مهم شده‌اند. ایشان از اواسط دهه هشتاد، در صدد انجام این پروژه و نیز تدوین دانشنامه فرهنگ و جغرافیای بلوچستان بوده‌اند.

عناوین و شرح مجلد‌های این مجموعه در بخش‌های مختلف عبارتند از:

مطالعات تاریخی و فرهنگ‌شناختی:

بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا: زیر نظر دبیر مجموعه، علاوه بر ترجمه نه مدخل مرتبط به تاریخ و فرهنگ بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا، شامل تکمله‌هایی تألیفی بر هر مدخل است که توسط افراد متخصص در موضوع همان مدخل نوشته شده و کاستی‌های اطلاعات مداخل ایرانیکا را کامل می‌کند و یا اطلاعات تازه‌ای به آن می‌افزاید. این کتاب برای پژوهشگران مسائل تاریخ و فرهنگ بلوچستان، منبعی مهم و حائز اهمیت به شمار می‌رود.

بلوچستان و تاریخ مکران ایران ۱۹۰۶-۱۶۰۰ در کتاب جان گوردون لوریمر: شامل بخش‌های مربوط به بلوچستان در کتاب یادمانی و ارزشمند راهنمای خلیج فارس جان گوردون لوریمر دیپلمات و تاریخ‌نگار بریتانیایی است که علاوه بر تاریخ تحولات سیاسی منطقه از ابتدای قرن هفدهم میلادی تا سال‌های نخستین سده بیستم (همزمان با انقلاب مشروطه) به جغرافیای روستایی منطقه بلوچستان می‌پردازد و به خواننده اطلاعات ارزشمندی از وضعیت منطقه در ابتدای سده بیستم ارائه می‌دهد.

مقالات تاریخی و انسان‌شناختی بلوچستان: در دو مجلد زیر نظر دبیر مجموعه گردآوری شده و دربرگیرنده مهم‌ترین مقالات پژوهشی تاریخی و انسان‌شناختی طی دهه‌های گوناگون سده بیستم است که به شناخت بیشتر ما از ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی بلوچستان از نگاه محققان غیر ایرانی می‌انجامد.

بلوچ و دیگران و بلوچ و همسایگان: عنوان ترجمه دو کتاب در حوزه مباحث گوناگون زبان‌شناختی و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و چندرشته‌ای این حوزه است که در سمپوزیوم‌های زبان‌شناسی بلوچ در دانشگاه اوپسالا ارائه شده و زیر نظر خانم کارینا جهانی، اگنس کورن و پل تیتوس در دو مجلد مدون شده است. **اشعار مردمی بلوچ نوشته لانگ ورث دیمز:** کتاب مهمی که دیمز در نیمه دوم قرن نوزدهم آن را در بریتانیا منتشر کرده و حاوی منظومه‌ها و اشعار بلوچی، با توصیفی از ادبیات بلوچستان است.

کاوش در تپه بمپور: گزارش مفصلی از کاوش‌های باستان‌شناختی بناتریس دکاردی باستان‌شناس شهیر بریتانیایی در یکی از مهم‌ترین محوطه‌های پیش از تاریخ بلوچستان است که پس از نیم قرن ترجمه شده و در اختیار مخاطب فارسی زبان قرار گرفته است.

هشت گفتار در باستان‌شناسی و تاریخ سیستان و بلوچستان: اثر دکتر سیدمنصور سیدسجادی از باستان‌شناسان فاضل و سرپرست هیئت کاوش شهر سوخته است. این کتاب در هشت فصل علاوه بر دو متن تاریخی درباره بلوچستان، به معرفی جغرافیای تاریخی منطقه از عصر باستان تا دوران اسلامی

می‌پردازد و هر چند پیش‌تر منتشر شده، اما در این چاپ آخرین دستاوردها و یافته‌های کاوش‌های باستان‌شناختی سالیان اخیر شهر سوخته در دو فصل تازه تشریح شده است.

سفرنامه‌های ایرانی:

بلوچستان در سیاحت‌نامه‌های عصر قاجار: در دو مجلد شامل سفرنامه‌های حکام و سیاستمداران ایرانی به منطقه بلوچستان است که نگاه رجال سیاسی به منطقه و سیاست‌های حکومت قاجار در قبال بلوچستان را برای خواننده ترسیم می‌کند و همزمان چشم‌اندازی از وضعیت معیشتی مردم و آبادی‌های بلوچستان را ارائه می‌دهد.

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان: در سه مجلد دربرگیرنده نگاه نویسندگان و پژوهندگان، رجال فرهنگی، سیاسی و نظامی به این منطقه طی یک قرن است که از سال‌های پایانی حکومت قاجار و انقلاب مشروطه ایران آغاز می‌شود و تا دهه هشتاد خورشیدی ادامه می‌یابد.

سفرنامه‌های غیر ایرانی:

بلوچستان ناکاویده: عنوان کتابی از ارنست فلویر افسر بریتانیایی مسئول ایستگاه تلگراف جاسک است که شرح سفر او از ژانویه ۱۸۷۶ تا می ۱۸۷۷ میلادی را در بر دارد و حاوی اطلاعات ذی‌قیمتی از اوضاع اقلیمی و جغرافیایی و اقتصادی بلوچستان در سده نوزدهم است. متن اصلی نخستین بار در سال ۱۸۸۲ در لندن منتشر شده است.

سرگشته در بلوچستان: این کتاب مشاهدات ژنرال مک‌گرگور، افسر عالی‌رتبه ارتش بریتانیا در هند، در دهه‌های پایانی سده نوزدهم در بلوچستان و تشریح سیاست‌های حکومت استعماری بریتانیا در منطقه است. سرگشته در بلوچستان نیز نخستین بار در ۱۸۸۲ انتشار یافته شده و پس از قریب به صد و چهل سال به فارسی برگردانده شده است.

سه سفرنامه بلوچستان: شامل شرح سه سفر از سرپرسی سایکس در حدفاصل سال‌های ۱۸۹۳ تا ۱۹۰۱ به بلوچستان است. سایکس یکی از مؤثرترین کارگزاران سیاسی بریتانیا در ایران آن دوران بوده است.

بلوچستان در سفرنامه‌های اروپاییان: شامل شش سفرنامه از کارگزاران، سیاحان و پژوهشگران خارجی است که حدفاصل نیمه قرن نوزدهم تا دهه‌های میانی سده بیستم به بلوچستان سفر کرده‌اند و شرح سفر خود را نوشته‌اند. این مجلد شامل سفرنامه‌های کاپیتان گرانت، گاستیگر، الا سایکس، اسکرین، گابریل و بالسان است.

اسناد:

بلوچستان در اسناد بریتانیا: گزیده اسناد آرشیو وزارت خارجه بریتانیا در دو مجلد که شامل گزارش‌های نظامی-امنیتی و سیاسی محرمانه بریتانیا در خصوص منطقه بلوچستان در سه دهه پایانی سده نوزدهم و سال‌های نخست سده بیستم است. این مجموعه علاوه بر اطلاعاتی که در خصوص مباحث سیاسی، نظامی و امنیتی منطقه دارد، شامل اطلاعات ارزشمندی در حوزه اقتصاد، کشاورزی، زندگی روستایی و وضعیت قبایل در بلوچستان است.

بلوچستان در عصر قاجار؛ گزیده جراید و مطبوعات: عنوان کتابی است شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده از خلال اهم اخبار، مقالات و یادداشت‌های مربوط به بلوچستان در مطبوعات عصر قاجار.

بلوچستان در عصر پهلوی اول؛ گزیده جراید و مطبوعات: شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده این دوران از مطبوعات عصر پهلوی اول است که به همت پژوهشگر این عرصه، آقای مسعود کوهستانی‌نژاد، گردآوری شده است.

بلوچستان در اسناد آرشیو ملی: گزیده‌ای از اسناد دوره قاجار و پهلوی درباره بلوچستان در آرشیو ملی است که دربردارنده اسناد مرتبط با مباحث و موضوعات مندرج در همه مجلدات این مجموعه است و به عنوان منبعی

دست‌اول برای پژوهشگران مطالعات تاریخ معاصر در حوزه بلوچستان کارکردی مهم دارد.

هدف از طراحی این مجموعه و انتخاب عناوین مذکور، مرتفع ساختن فقر و خلأ منابع موثق و قابل‌انکا در حوزه مطالعات بلوچستان بود؛ کاری که از عهده و توان یک موسسه خصوصی خارج است و انجام آن بسیار زمان‌بر. اما با این وصف به همت و مساعدت سازمان منطقه آزاد چابهار و به‌خصوص دکتر عبدالرحیم کردی مدیرعامل منطقه آزاد که در قالب مسئولیت اجتماعی از این طرح حمایت کرد و همچنین اهتمام و جدیت شبانه‌روزی و بی‌وقفه دبیر مجموعه و نیز تلاش پیوسته همکاران ما در موسسه آبی پارسی، تولید محتوا و آماده‌سازی نهایی بیست‌ودو عنوان کتاب مذکور در کمتر از دو سال صورت گرفته است. همچنان که صائب فرمود:

می‌توان رفت به یک چشم پریدن تا مصر
بوی پیراهن اگر قافله‌سالار شود

عشق به میهن، دفاع از استقلال ملی و تمامیت ارضی کشور و تلاش برای حفظ و پاسداشت و معرفی تاریخ و موارث فرهنگی ایران‌زمین موجب شد تا همه سختی‌ها و مصائب، از گرانی مواد اولیه و هزینه‌های چاپ و کسادی بازار کتاب به‌خاطر فراگیری بیماری کرونا و سایر موانع... را پشت سر بگذاریم. سرانجام به مصداق «زهر باید خورد و انگارید قند» کام‌مان به‌خاطر به انجام رسانیدن یک «پروژه ملی» شیرین است.

موسسه آبی پارسی

مقدمه

آهنگ تحولات اجتماعی و فرهنگی در بلوچستان از اواخر دهه چهل شتاب می‌گیرد. این شتاب در دهه پنجاه با تغییر در شاخص‌های جمعیت‌شناسی و دگرگونی فرهنگی در این منطقه قابل مشاهده و توصیف است؛ از یک‌سو روزبه‌روز بر جمعیت شهری بلوچستان افزوده می‌شد و از سوی دیگر تغییرات فرهنگی عمیق در جامعه بلوچ در حال وقوع بود.

رشد جمعیت شهری سیستان و بلوچستان که در آخرین سرشماری ۱۳۴۵ به ۱۷ درصد رسیده بود، در آخرین سرشماری پیش از انقلاب در سال ۵۵ به ۲۶ درصد رسید. جمعیت استان در اواخر دهه چهل بالغ بر پانصدوسی هزار نفر بوده است.

سرانه فرهنگی در بلوچستان رو به افزایش بود و توسعه نهادهای فرهنگی همچون مدارس و مراکز آموزش عالی، سازمان‌های اداری و دولتی و نهادهای قانون‌گذاری و اجرای قوانین و همچنین تغییر در سطح دسترسی به اطلاعات با ظهور رسانه‌های جدید همچون رادیو و تلویزیون و... زمینه تغییر در نگرش‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی جامعه بلوچستان را فراهم کرده بود. درعین حال علاوه بر گروه‌های عمومی متعددی که در مأموریت‌های دولتی و در قالب کارمندان ادارات مختلف به این استان آمده بودند، تأسیس تربیت معلم و بعد دانشگاه سیستان و بلوچستان و حضور قشر دانشگاهی اعم از استادان و دانشجویان، رفته‌رفته تأثیر بسزایی در روند تغییرات فرهنگی استان ایفا می‌کرد. درعین حال فرصت تازه‌ای برای تغییر نظام قشربندی از طریق تحصیلات عالی

در بلوچستان فراهم شده بود که تا پیش از آن ناممکن می‌نمود. به‌طوری‌که تعداد دانشجویان بلوچ که تا میانه دهه چهل از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌کرد، تا دهه پنجاه افزایش چشمگیر یافت.

هرچند در برنامه پنجم عمرانی کشور، سهم اعتبارات برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی کرمان و سیستان و بلوچستان در سرمایه‌گذاری‌های خاص ناحیه‌ای که با هدف تحقق رشد متعادل‌تر نواحی یازده‌گانه ایران در این دوران در نظر گرفته شده، همچنان کم بود و در رتبه هشتم قرار داشت. از جمله، موضوع راه همچنان از موانع اصلی توسعه بود. به‌طوری‌که در برنامه پنجم به جز ۴۴۵ کیلومتر راه زاهدان به زابل و بیرجند، هیچ‌گونه پیش‌بینی عملیات جدید راه‌سازی که نیاز مبرم استان محسوب می‌شد در نظر گرفته نشده بود.^۱ با این حال افزایش تولید ناخالص ملی در طی برنامه چهارم و آهنگ سریع رشد و افزایش سالانه آن در طی برنامه پنجم و افزایش اعتبارات عمومی کشاورزی، صنعت، مسکن، آموزش و بهداشت در نسبت با برنامه چهارم، سرعت تحولات اجتماعی و اقتصادی بلوچستان در طی سال‌های میانی دهه پنجاه را افزایش داده بود. باید خاطرنشان کرد پترودلار^۲ در این دوره از توسعه ایران در تغییرات اقتصادی و اجتماعی جوامع قومی از جمله بلوچستان نقشی چشمگیر داشته است.

از طرفی رقابت‌های سیاسی منطقه‌ای در این سال‌ها بر روند تغییرات اجتماعی و فرهنگی بلوچستان اثر می‌گذاشت. به‌طوری‌که نخستین جنبش‌های سیاسی جدایی طلب با حمایت حزب بعث عراق در اواخر دهه چهل در بلوچستان شکل گرفت. قدرت‌های منطقه‌ای ایران به‌خصوص در کشورهای عربی حوزه خلیج فارس و نیز عراق و سوریه در غرب، با تحریک افکار عمومی و گروه‌های سیاسی در خوزستان و بلوچستان، در صدد ایجاد تفرقه قومی و مذهبی در ایران برآمدند. به‌طوری‌که دمشق و بغداد بدل به پایگاه مهم مخالفان سیاسی و احزاب

۱. خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور ۱۳۵۶-۱۳۵۲، مصوب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی، اردیبهشت ۱۳۵۲ صص ۴۳۶۳ و ۴۴۷۲

2. Petrodollar

مورد حمایت حزب بعث این دو کشور شد. تشکیل جبهه آزادی بخش بلوچ و حزب دموکراتیک بلوچستان در عراق این دوران از جمله نتایج این تحریکات سیاسی است. در دوران عبدالکریم قاسم، رادیو بغداد رسانه‌ای فراگیر علیه حکومت پهلوی بود و سهم مهمی برای مخالفان حکومت داشت؛ به طوری که به تربیون اصلی صدای روحانیت مبارز ایران برای پخش بیانیه‌ها و پیام‌های صوتی رهبران مذهبی مخالف حکومت بدل شد. در عین حال رادیو بغداد در این دوران برنامه‌هایی را نیز به مسائل قومی و سیاسی بلوچستان اختصاص داده و صدای جبهه آزادی بخش بلوچ و حزب دموکراتیک بلوچستان بود. ارتباط معنادار متلاشی شدن این احزاب در عراق با انعقاد عهدنامه الجزایر میان شاه و صدام حسین در ۱۹۷۵ سندی است که مداخلات سیاسی بیگانگان در آشوب‌های قومی ایران را تأیید می‌کند. اما هر چه که بود، برای نخستین بار اندیشه حزبی و کارکرد تشکیلات سیاسی در جامعه بلوچ پا گرفت، تا آنجا که حتی طیف روحانیت سنتی بلوچستان در دهه پنجاه حزب سیاسی تشکیل داد.

با انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷، قشر بندی و نظام اجتماعی بلوچستان به طور کلی دگرگون شد. شعائر انقلابی حمایت از مستضعفان، طبقات فرودست جوامع قومی ایران را مورد توجه قرار داده بود و در بلوچستان به فراخور این تحولات روز به روز از قدرت سرداران بلوچ کاسته می‌شد. تحصیل کردگان مذهبی و مراکز دینی و مولوی‌های بلوچ که تا پیش از این در سلسله مراتب نظام اجتماعی قومی زیر مجموعه طوایف طبقه بندی می‌شدند، به عنوان نمایندگان مذهب در جامعه سنتی بلوچ، اقتدار و استقلال سیاسی یافتند و به عنوان طبقه‌ای قدرتمند در برابر سرداران قرار گرفتند. هر چند نباید فراموش کرد که این گروه به خصوص در دوره پهلوی از طریق تحصیلات مذهبی در هند اقتدار اجتماعی تازه‌ای یافته بودند.

به هر تقدیر در فاصله کوتاهی، کاست و نظام قشر بندی دیرپای جامعه بلوچ بر اساس الگوهای تازه نظام اجتماعی ناشی از انقلاب تغییراتی جدی کرد. در عین حال مهاجرت روستا به شهر و توسعه جوامع شهری بلوچ آهنگ تندتری گرفت و در دهه هشتاد به پنجاه درصد رسید. این ارقام را در تغییر پرشتاب

صورت اجتماعی و ترکیب جمعیتی شهرها به خصوص در زاهدان به عنوان مرکز استان می‌توان مشاهده کرد.

موج دیگری از تغییرات جمعیتی ناشی از دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی در دهه هفتاد روی داد به طوری که همزمان با جابه‌جایی جمعیت روستایی به شهرها، بسیاری از بومیان قدیمی مهاجر که اجدادشان از روزهای نخست شکل‌گیری شهر زاهدان در آن می‌زیستند، به استان‌های دیگر ایران به خصوص خراسان مهاجرت کردند.

توسعه سرانه آموزش و تأسیس دانشگاه آزاد در شهرهای مختلف استان از عوامل دیگر تغییرات فرهنگی بود و سرعت تحولات اجتماعی در بلوچستان را افزایش می‌داد. کافی‌ست تصور کنید از طبقات مختلف جامعه بلوچ، نمایندگان از نسل جدید در فضای مشترکی بدون قواعد قشربندی جامعه سنتی کنار هم می‌نشینند، با یکدیگر مراوده دارند و رقابت می‌کنند و یا به هم علاقه‌مند می‌شوند! این آغازی بر پایان یک دوره تاریخی بود که مردمان این خطه از ایران را با سرعتی شگفت‌آور به سوی تغییرات فرهنگی و اجتماعی عمیق پیش می‌برد. تحرک اجتماعی جامعه زنان بلوچ که در یک دهه گذشته آشکار و عیان شده، از جمله نتایج این تغییرات مهم و سرنوشت‌ساز بوده است. تغییراتی که بخش‌هایی از روند شکل‌گیری آن در سومین مجلد سفرنامه‌های معاصر بلوچستان در حد فاصل دهه پنجاه تا هشتاد خورشیدی منعکس شده است.

مجلد سوم سفرنامه‌های معاصر بلوچستان با سفرنامه محمد برقی جامعه‌شناس و مردم‌شناس آغاز می‌شود. دکتر محمد برقی متولد ۱۳۲۱ است؛ در دانشگاه اصفهان زبان و ادبیات انگلیسی خوانده و سپس در رشته علوم اجتماعی دانشگاه تهران ادامه تحصیل داده است. او از دانشگاه منچستر انگلستان نیز دکترای جامعه‌شناسی دارد. آن‌طور که خود می‌گوید از نوجوانی همواره شوق سفر داشته و به بسیاری از مناطق ایران سفر کرده است. وجود برخی هم‌کلاسی‌های بلوچ در دوره تحصیل و پس از آن خدمت نظام وظیفه در کرمان و آشنایی با بلوچ‌های آن دیار، انگیزه سفر به

بلوچستان را در او تقویت می‌کند. تا آنکه برای انجام خدمت نظام وظیفه ساکن کرمان می‌شود و چنان‌که خود نوشته، در قهوه‌خانه‌ای که هر شب چند ساعتی را در آنجا می‌گذرانده با بلوچ‌های مسافر آشنا تر می‌شود و همین آشنایی‌ها شوق سفر به بلوچستان را در او بیدار می‌کند. اما سفر به بلوچستان شباهتی با سفرهای دیگر او نداشته و به قول خودش او را پاگیر کرده است؛ به طوری که سال‌های متمادی زندگی خود را در آنجا گذرانده و چندین سال به آن سرزمین سفر کرده است. برقی در مقدمه کتاب نظری به بلوچستان در این باره می‌نویسد:

در این گسترده‌خاک که ایرانش گویند، طبیعت، مردم، زندگی، فرهنگ، دگرگونه چهره‌ها دارند. کوه‌های پوشیده از جنگل شمال و کویر سوزان لوت، دشت‌های حاصلخیز شمال و غرب و بیابان‌های بی‌انتها و خشک جنوب و شرق و مرکز، کرد است و ترکمن، قشقایی و بختیاری و بلوچ و هر یک آنچنان متفاوت که گویی از ملت‌های مختلف‌اند و بلوچ از همه ناشناخته‌تر. به بلوچستان که می‌روی، گویی به دیاری دیگر قدم گذاشته‌ای. قومی را شاهدهی که از نظر اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و کوتاه آنکه از تمام جهات، از سایر ایرانیان متمایزند.

نظری به بلوچستان در ۱۳۵۱ نوشته شده است. پس از نگارش این سفرنامه، محمد برقی در منطقه‌ای از فنوج و در روستایی به نام گیران از دهستان کُتیج که بیش از صد خانوار دارد، تجربه مردم‌شناختی بسیار متفاوتی را رقم می‌زند. او می‌گوید: «در این آبادی هیچ‌کدام از اهالی سواد خواندن و نوشتن نداشتند، کسی شناسنامه نداشت و هرگز کسی قرص و دارویی مصرف نکرده بود. مردمانی بودند که هیچ شناختی از جهان پیرامون نداشتند؛ کسی نام مشروطه را نشنیده بود و کسی از ملی شدن صنعت نفت خبر نداشت...» این روایت نشان می‌دهد که در بلوچستان دهه پنجاه، همچنان مناطقی در پایین‌ترین سطح توسعه قرار داشته است. به همت او و با مساعدت برخی مسئولین عالی‌رتبه برای تمامی اهالی این روستا شناسنامه می‌گیرند، سیستم آب شرب روستا را اصلاح می‌کنند و به مداوای

بیماری‌های عمومی اهالی روستا می‌پردازند. اما مهم‌ترین دستاورد برقی در این روستا در موضوع آموزش تجلی یافته است. او در این روستا مدرسه‌ای دایر می‌کند که یک نمونه ویژه از آموزش مشارکتی و تجربه‌ای موفق بر اساس الگوی آموزش‌های غیررسمی بوده است. در آن دوران ایوان ایلچ متفکر و نظریه‌پرداز اتریشی که با اثر جنجالی خود مدرسه‌زدایی از جامعه، در کارکردهای سازنده نظام‌های آموزشی تشکیک ایجاد کرده و بدکارکردی آموزش‌های رسمی مدارس را گوشزد کرده بود، مورد توجه برقی قرار داشت. او در یکی از سمینارهای ایوان ایلچ شرکت می‌کند و تجربه خود را با او در میان می‌گذارد. ایلچ مدرسه برقی را صورت تحقق یافته و عملی نظریه خود قلمداد می‌کند.

دیری نمی‌پاید که آوازه فعالیت او در بلوچستان حساسیت امنیتی ایجاد می‌کند، تا جایی که از رفتن به بلوچستان منع می‌شود. به تهران بازمی‌گردد و پس از مدتی در وزارت تعاون و در بخش امور روستاها مشغول به کار می‌شود. حالا او تنها متخصص امور روستایی است که تجربه حقیقی زندگی و مطالعه مشارکتی در روستا را داشته است. در این سال‌ها برقی علاوه بر نگارش نظری به بلوچستان، کتاب مهم دیگری با عنوان حکومت محلی بنت می‌نویسد که در آن به خوبی نظام قشربندی اجتماعی جامعه بلوچ را مورد بررسی قرار داده است. پس از آن به استخدام دانشگاه ابن سینای همدان درمی‌آید و از طریق مساعدت مدیر وقت این دانشگاه که ارتباطاتی دارد، دوباره فرصت رفتن به بلوچستان را بازمی‌یابد. با وقوع انقلاب اسلامی محمد برقی که با جریان ملی-مذهبی ایران مرتبط است و حالا متخصص امور توسعه بلوچستان قلمداد می‌شود، پیشنهاد استانداری بلوچستان را می‌گیرد و حکم آن را وزیر وقت کشور نیز تأیید می‌کند. اما این پیشنهاد را به دلایلی نمی‌پذیرد و در نهایت در دهه شصت برای همیشه از ایران می‌رود. امروزه او ساکن امریکا است و در این سال‌ها کتاب سکولاریسم از نظر تا عمل را نوشته است.

نظری به بلوچستان دو بخش دارد، بخش نخست، نگاهی به پیشینه تاریخی بلوچستان انداخته که در این مجموعه نیامده است. بخش دوم شامل سفرنامه‌ای

در محدوده بررسی او از بلوچستان است: «از شمال به ایرانشهر و کوه‌های کارواندر (حدفاصل سرحد و مکران) از جنوب به چابهار و دشتیاری، از مغرب به سراوان و بشاگرد و در ورای آن‌ها پاکستان و از مشرق به بزمان و سپس استان کرمان و استان ساحلی» و بدون مقدمه در این کتاب بازنشر شده است.

سفرنامه برقی یک سال پیش از شروع برنامه پنجم عمرانی نوشته شده و او به همین سبب در مقدمه کتاب به تحولات اقتصادی پس از نگارش سفرنامه اشاره می‌کند و می‌نویسد:

در آخرین سفرم در بهار امسال شاهد فعالیت شدید و چشمگیر دولت در امر راهسازی و بنای فرودگاهی بزرگ در چابهار بودم. امید می‌رود که به زودی بلوچستان هم خوزستانی دیگر شود و مردم بومی آن از مواهب طبیعی و پنهان سرزمینشان برخوردار شوند و در کنار سایر هموطنان‌شان رفاه و ترقی روزافزون ملت و مملکتشان را شاهد باشند.

در سفرنامه برقی آرمان‌خواهی روشنفکران انقلابی به روشنی منعکس شده است. با این تفاوت که او آرمان را با عمل درمی‌آمیزد و با اجرای برنامه متفاوتی برای توسعه روستای گیران، امکان عملی اندیشه‌های آرمان‌خواهانه در امر توسعه را به اثبات می‌رساند.

محمدسعید جانب‌اللهی فیروزآبادی دومین مسافر در سومین مجلد سفرنامه‌های معاصر است. جانب‌اللهی را به حق باید یکی از پرکارترین مردم‌نگاران ایرانی در دو دهه اخیر دانست. مردم‌شناسی مبتنی بر مشاهده و حضور در میدان، آثار او را به منابع مهمی برای مطالعات فرهنگ قومی در ایران بدل کرده است. گرچه در جوانی حکمت و فلسفه می‌خوانده، اما از دوران تحصیل، با سازمان فرهنگ و مردم رادیو تلویزیون ملی ایران، که توسط انجوی شیرازی اداره می‌شد، همکاری داشته است. خمیرمایه بخش قابل توجهی از آثار او درباره فرهنگ مناطق کویری ایران از جمله یزد و میناب، نتیجه محتوای گردآوری شده برای برنامه فرهنگ مردم است. جانب‌اللهی از انجوی شیرازی یاد می‌کند که انگیزه اصلی و شوق و ذوق مردم‌شناسی را در او

به وجود می‌آورد و پس از پایان تحصیلات در دانشکده الهیات دانشگاه تهران، با همین شوق و زمینه‌آشنایی نسبت به مردم‌شناسی، در مرکز مردم‌شناسی وزارت فرهنگ و هنر استخدام می‌شود. این مرکز در دهه پنجاه ارتباطات جهانی بسیار مؤثری برای مطالعات فرهنگ‌شناختی و مردم‌شناسی داشت، تا آنجا که به دادوستد و مبادله پژوهشگر می‌پرداخت. در دهه پنجاه همواره پژوهندگانی از اقصی نقاط جهان برای مطالعه درباره فرهنگ ایران به مناطق مختلف سفر می‌کردند و متقابلاً محققان ایرانی فرصت‌های مطالعاتی ویژه‌ای برای پژوهش در زمینه مردم‌شناسی کشورهای دیگر داشتند.

مرکز مردم‌شناسی بخشی به‌عنوان عشایر ایران داشت و محمدسعید جانب‌اللهی کارشناس عشایر این بخش بود. نخستین سفر به بلوچستان مأموریتی سه‌ماهه از سوی این بخش در مرکز مردم‌شناسی ایران است. جانب‌اللهی می‌گوید: «همین سفر کافی بود تا گرفتار خاک دامنگیر آن سرزمین شوم.» پس از این سفر در طول چند دهه بعد، او سفر به سیستان و بلوچستان را با هزینه شخصی و گاه با مأموریت‌های پراکنده پی می‌گیرد. حاصل این سفرها در کتاب سفرنامه‌های مردم‌شناسی سیستان و بلوچستان منعکس شده که مجموعه‌ای از گزارش‌های مردم‌شناسی او از دهه پنجاه تا دهه هشتاد را در بر گرفته و در دو مجلد به چاپ رسیده است. جانب‌اللهی بعدها برای آشنایی بیشتر با متدولوژی مردم‌شناسی، این رشته را تا مقطع کارشناسی ارشد ادامه داده است. در طول این سال‌ها ده‌ها مقاله در نشریات علمی به چاپ رسانده و با تخصص ویژه‌ای که بر مردم‌شناسی حوزه فرهنگ یزد و میبد دارد، سرپرستی چندین طرح پژوهشی در این منطقه را بر عهده داشته است. مجموعه بزرگ چهل گفتار در مردم‌شناسی میبد حاصل پژوهش‌های او در آن منطقه است.

سفرنامه‌های جانب‌اللهی به بلوچستان را می‌توان در تداوم مردم‌نگاری‌های محمود زندمقدم از بلوچستان ارزیابی کرد. او مجموعه‌ای از تجربیات شخصی، مشاهده و گفت‌وگو با ساکنین بومی و مطلعین فرهنگی را با اسناد و مدارک در کنار یکدیگر گذاشته و روایتی مستند و درعین حال شیرین و خواندنی به وجود آورده است.

علاوه بر مردم‌شناسان و یا کارشناسان سازمان‌ها و نهادهای دولتی از سازمان برنامه گرفته تا وزارت کشاورزی و... در این دوران بلوچستان مورد توجه طیف‌های دیگری از پایتخت‌نشینان نیز هست. در میان سیاحت‌نامه‌هایی از این دست در دهه پنجاه، جای یک سفرنامه خالی است و آن شرح سفر فوزیه مجد، آهنگساز و پژوهشگر موسیقی قومی به بلوچستان است. روایت مختصری از سفر مجد به بلوچستان در بروشور چند اثر صوتی، حاوی ضبط‌های او از موسیقی آن دیار منتشر شده که خواندنی است. از ایشان خواستم تا این مختصر را با اتکا به یادداشت‌ها و خاطراتی که از این دوران دارد، بسط دهد و در اختیارم بگذارد. خواسته‌ای که اجابت شد اما به چاپ نخست این مجلد نرسید. فوزیه مجد در دهه پنجاه برای ضبط موسیقی و درعین حال انتخاب نوازندگانی برای شرکت در جشن هنر، همراه با بیژن صفاری نقاش به قلب مکران سفر می‌کند. او رئیس بنگاه حمایت از مادران در ایرانشهر را به یاد می‌آورد که جایی برای خواب و استراحت به آن‌ها داده است. بنگاه حمایت از مادران ساختمان مجللی داشته که در میان ساختمان‌های موجود در آن شهر متمایز بوده و در نبود هتل مناسب برای اقامت، یک امکان ویژه قلمداد می‌شده است. آن‌ها صبح برای ضبط و گردآوری موسیقی می‌رفتند و شب بازمی‌گشتند. علاوه بر مجد و همراهانش، گروه‌های دیگری با گرایش سیاسی به‌خصوص چپ برای تحقیقات به آن منطقه سفر کرده بودند و در محل استقرار آن‌ها حضور داشتند. فوزیه مجد به یاد می‌آورد که تضاد و تفاوت رویکردهای آنان بی‌آنکه چیزی به زبان بیاورند، حتی در تیپ و رفتار اجتماعی دو گروه به خوبی نمایان بوده است.

رویکردهای متفاوت نظر به مسئله بلوچستان در این دوران که در کنار هم شکل گرفته و بخشی از تاریخ مطالعات فرهنگی بلوچستان را رقم زده، بسیار حائز اهمیت است. همزمان که گروهی از سازمان‌ها و نهادهای برنامه‌ریزی و مدیریت کشور به بلوچستان سفر می‌کنند، فرصت برای حضور نگاه‌هایی از بیرون به فرهنگ بلوچستان نیز فراهم شده است. به این ترتیب همزمان که نمایندگان از شرکت‌های بین‌المللی برنامه‌ریزی و توسعه، نظیر ایتال‌کنسولت

به بلوچستان سفر می‌کنند و کارشناسان برنامه و بودجه، وزارت کشاورزی و یا ناظران اجرای برنامه‌های پنجم توسعه حضور دارند و به موضوعات متعدد توسعه در استان توجه می‌کنند، هنرهای سنتی و به‌خصوص سوزن‌دوزی و موسیقی بلوچ موردتوجه بخشی از طبقات مرفه جامعه و حتی دربار قرار گرفته است. در برابر این افراد و یا نهادها، همزمان گروه‌های سیاسی وابسته به چپ و احزاب اپوزیسیون هم بلوچستان را موردتوجه قرار داده‌اند و انگشت اشاره را به‌سوی اختلاف فاحش و تبعیض عمیق میان توسعه‌نیافتگی این منطقه با پایتخت دراز کرده‌اند.

وقوع انقلاب نقطه عطفی در ایجاد رویکردهای تازه به بلوچستان ایجاد می‌کند. حالا گروه‌های سیاسی و احزاب اپوزیسیون دیروز که نمایندگان دولت انقلابی تازه هستند، با اندیشه‌های آرمان‌خواهانه و انقلابی، بلوچستان را موردتوجه قرار می‌دهند.

ابراهیم مختاری سومین مسافر این مجلد و نویسنده نخستین سفرنامه پس از انقلاب در این مجموعه است. مستندساز شناخته‌شده ایرانی سال ۵۹ برای ساخت فیلمی درباره نابسامانی‌های بلوچستان به سفارش تلویزیون راهی آن سرزمین می‌شود. مختاری می‌گوید: «فکر کردم اگر نابسامانی‌های به‌جامانده از سالیان پیش از انقلاب را که در بلوچستان به ما ارث رسیده است تصویر کنم، توجه و علاقه انقلابی‌ها را که می‌خواستند عالم و آدم را اصلاح کنند و خودم را هم جزو آنان می‌دانستم، به این ناحیه خواهم کشاند.»

او با نگاه تیربین یک مستندساز، گاه از روایت جزئیاتی در حد تعداد قاب‌های عکس پر دیوار، کارکردهای نمادین دوره جدید و درعین حال نگاه تصویری خود به واقعیات پیرامون را منعکس می‌کند.

مختاری متولد ۱۳۲۶ در بابل است. در مدرسه عالی تلویزیون و سینما تحصیل کرده و پس از آن به فرانسه رفته و مصادف با انقلاب ۵۷ از دانشگاه پاریس هشت فارغ‌التحصیل شده است. نخستین فیلم مستند او با نام چابک‌سوار درباره ترکمن صحراست. وقوع انقلاب نگاه او را معطوف به روستا می‌کند؛

به طوری که بخش مهم مستندهای او در طی چند دهه گذشته، به شیوه زیست جامعه روستایی اختصاص داشته و جوایز بین المللی متعددی برای ساخت آن‌ها دریافت کرده است.

اما مسافر روزگار انقلاب و جنگ و آرمان خواهی دهه شصت در این مجموعه، کمال الدین غراب است. او در روزهای پرتلاطم بعد از انقلاب و در ایام جنگ به بلوچستان سفر می‌کند. مانند بسیاری از جوانان پرشور آن روزگار، مسئله توجه به جامعه روستایی ایران را در اولویت اهداف آرمانی خود قرار داده و فرصت تحصیل در فرنگ را به همین دلیل کنار گذاشته است. در آن روزگار غراب از طریق کتاب‌هایی، با موضوع پژوهش‌های جامعه‌شناسی روستایی آشنا شده بود. در روزگار جبهه و جنگ به خط مقدم می‌رود و به عنوان خبرنگار افتخاری برای روزنامه کیهان گزارش‌هایی از وقایع جنگ می‌نویسد. در اهواز آشنایی او با جلیل ولی‌بیک که نماینده روزنامه کیهان در آن شهر بود، زمینه را برای سفرهای بیشتر او به مناطق قومی ایران فراهم می‌کند. نخستین سفر او به کهکیلویه و بویراحمد و دیدن سرزمینی بکر و توسعه نیافته است. مناطقی که در آن جاده‌ای برای تردد نیست و باید بخش‌های زیادی از آن را با پای پیاده رفت؛ وضعیتی که او آن را با روستای زیارت بلوچستان مقایسه می‌کند. گزارش‌های غراب از سفر به کهکیلویه و بویراحمد با عکس‌هایی از جلیل ولی‌بیک در هفت شماره از روزنامه کیهان به چاپ می‌رسد. در جبهه او با گروه‌هایی از جهاد سازندگی آشنا شده بود. آن‌ها در پی تشکیل شوراهای روستایی بودند و طرح شناسنامه روستایی برای آبادی‌های کشور را هم غراب به آن‌ها می‌دهد. در آن ایام درگیری‌های مرزی و منطقه‌ای، برخی از مناطق بلوچستان را ناامن کرده بود و مأمورانی از جهاد کشاورزی در این میان به قتل رسیده بودند. آشنایی غراب با فعالین جهاد، او را نسبت به بلوچستان کنجکاو می‌کند و طرح سفر به آن سرزمین را با روزنامه کیهان در میان می‌گذارد. این بار هم جلیل ولی‌بیک همسفر اوست و برخی از عکس‌های سفرنامه را می‌گیرد؛ سفرنامه‌ای که از فروردین تا تیرماه ۱۳۶۳ در چند شماره مسلسل روزنامه کیهان منتشر شده است.

کمال‌الدین غراب متولد ۱۳۳۵ است. او نگاهی آرمان‌گرا دارد و با آرمان‌خواهی انقلابی در سال‌های نخست انقلاب، مجذوب جوامع روستایی و عشایری ایران شده است. در پیشگفتار بلوچستان یادگار مطرود قرون انگیزه اصلی از نوشتن این سفرنامه را همانا احساس خشم و غضب نسبت به عده‌ای می‌داند که «از برخورد با اندام تکیده و چهره سوخته و قلب ساده و درعین حال مظلوم بلوچ‌ها» در سینه‌اش احساس می‌کند. به عقیده او «اقوام ایرانی هر یک به نوبه خود روزگاری دراز مطرود عدالت بودند».

کمال‌الدین غراب در نوجوانی به تناطر و نمایش علاقه‌مند می‌شود در گروه‌های فعال تناطر و نمایش در مشهد به‌عنوان بازیگر به روی صحنه می‌رود. در سال ۵۸ نخستین نمایشنامه خود با عنوان بر بلند ایمان، سلمان را در مشهد به چاپ می‌رساند. واقعه انقلاب اسلامی و تبعات آن، او را به‌سوی تحقیق و پژوهش در مطالعات اسلامی و قرآن‌پژوهی می‌برد و آثاری در این باره منتشر می‌کند، از جمله کتابی با عنوان مباحثه پیامبر با مسیحیان نجران اثر لویی ماسینیون که از عربی به فارسی برگردانده و بر آن شرحی نوشته است. در این میان چند تک‌نگاری درباره کویر ایران را به انجام رسانده است. غراب پس از دو دهه کنار گذاشتن تناطر، بار دیگر از دهه هشتاد آثاری را در مشهد به روی صحنه برده است. از او چهار کتاب در حوزه تحقیقات اسلامی و دینی و چهار نمایشنامه به چاپ رسیده است.

محمدرضا درویشی پنجمین مسافر بلوچستان در این مجلد است. شرح راه و مسیری که دانشجوی آهنگسازی دانشگاه تهران و علاقه‌مند به موسیقی مدرن قرن بیستم را در کمتر از یک دهه بعد، برای گردآوری و جست‌وجوی موسیقی، بدل به مسافری دائمی در راه‌ها و مسیرهای منتهی به دورترین نقاط ایران می‌کند، خود حکایت و روایتی خواندنی است که امیدوارم قلم به دست بگیرد و قصه آن را بنویسد. اما دست‌کم در روایتی که از او شنیده‌ام نخستین آتش را در او خواندن نوشته‌ای از فوزیه مجد در حاشیه جشن هنر شیراز روشن کرده است؛ یادداشتی با عنوان نفیرنامه که متأثر از نگاه روشنفکران شاخص ایرانی آن دوران از جمله جلال آل‌احمد و داریوش شایگان است. در آن دوران روشنفکران ایرانی در حلقه

انجمن حکمت و فلسفه سعی دارند با طرح اندیشه بازگشتن به خویشتن، در برابر چالش فلسفی و فرهنگی مواجهه با غرب، جایگزینی بیابند. دیدگاه‌های آنان بسیاری از حوزه‌های دیگر فرهنگ و هنر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، از جمله در نقاشی که از آن مکتب سقاخانه بیرون آمد. نفیرنامه مجد را نیز می‌توان در زمره آثاری دانست که از فضای قالب روشنفکری آن دوران اثر گرفته‌اند. این دیدگاه در موسیقی پس از انقلاب توسط محمدرضا درویشی ترویج شده است.

موسیقی پس از انقلاب تا سال‌ها ممنوع بود و جشنواره‌های دولتی و نهادهای انقلابی تنها فرصت برای حیات دوباره بخشی از فرهنگ محسوب می‌شدند. در این میان حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، متولی جشنواره‌های موسیقی قومی شد. حالا درویشی فرصتی یافته بود تا به‌عنوان پژوهشگر برای شناسایی موسیقی و انتخاب نوازندگان به اقصی نقاط ایران سفر کند. «هفت اورنگ، مروری بر موسیقی سنتی و محلی ایران» نخستین جشنواره از این دست است که به کوشش بهمن بوستان و محمدرضا درویشی برگزار شد و غیر از رویداد مناسبی موسیقی فجر، فرصتی برای اجرای موسیقی و تجلیل از استادان موسیقی دستگاهی و نوازندگان شاخص موسیقی قومی به وجود آورد. نخستین سفر درویشی به بلوچستان نیز مقدمه‌ای بر این جشنواره بوده است. سفرنامه او از وجد ناشی از مواجهه با جلوه‌های بدیع فرهنگ اقوام ایرانی، به متنی ادبی پهلومی‌زند و روایتی متفاوت را رقم زده است. اما مهم‌ترین دستاورد سفرهای او به اقصی نقاط ایران و پژوهش در موسیقی قومی، گردآوری و ثبت سازهای موسیقی اقوام بوده که دو مجلد آن با عنوان دائرةالمعارف سازهای ایران به چاپ رسیده است.

و اما آخرین مسافر این دفتر، نگارنده این سطور است. متن پایانی مجموعه سفرنامه‌های معاصر بلوچستان به شرح دو سفر من در سال‌های ۷۹ و ۸۰ اختصاص دارد و پایان‌بخش این سه مجلد شده است. تغییرات مختصری در این دو متن صورت گرفت و اطلاعات اندکی به آن اضافه شد، اما نثر و نگاه آن تغییری نکرد. هر چند باید اذغان کنم که امروزه رویکرد این متن را نمی‌پسندم

و منتقد سرسخت نگاه‌های پاستورال به حوزه فرهنگ قومی هستیم؛ نگاه‌هایی وام‌دار اندیشه‌های سرخ که ستایش از معصومیت و صفای زندگی ساده روستایی را بهانه‌ای برای نكوهش از دستاوردهای عقلانیت شهری قرار می‌کند و به فقدان عقلانیت این روزگار ما دامن زد. سفرنامه‌ای که بیست سال پیش نوشته‌ام را اگر آن زمان شاعرانه می‌پنداشتم، حالا اسیر احساساتی‌گری می‌دانم؛ رویکردی که اتفاقاً برای پیشرفت پایدار در مناطق توسعه‌نیافته، ناکارآمد و گاهی حتی مضر است. اگر دهه چهل و پنجاه دیدگاه‌های نقادانه چپ به سیاست‌های توسعه با اتکا بر ایدئولوژی، از ابزار شاعرانگی و یا احساسات‌گرایی برای تهییج افکار عمومی بهره می‌برد و جامعه روشنفکری ایران را تحت تأثیر قرار داده بود، در دهه‌های بعد و با فروپاشی ایدئولوژی، تنها احساسات غلوآمیزی باقی ماند که در بیان مسائل و مصائب جوامع قومی و تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی، الکن بود و یا در مرز میان شعر و هذیان قرار می‌گرفت. نسل من تحت تأثیر تنمۀ این رویکرد، در مواجهه با موضوعاتی به شدت عینی در ارتباط با مسائل قومی، ملی و اندیشه سیاسی، در چنین تب و هذیانی روزگار گذارند و وا اسفا اگر چنین میراثی را برای نسل بعد باقی گذاشته باشد. چنین رویکردی در برابر مطامع بیگانان که همواره تهدیدی برای تمامیت ارضی و منافع ملی ایران بوده است، نه تنها ابزاری برای دفاع ندارد، بلکه به سادگی اسیر عصیت قومی شده و تحت تأثیر مجموعه‌ای از روایات جعلی بر اساس دستکاری تاریخ، آب به آسیاب جدایی‌طلبان می‌اندازد. امروزه بیش از هر چیز به حقایق تاریخ و مستندات دقیق تاریخی نیاز داریم و مهم‌تر از همه برای ترقی و عمران جوامع روستایی و پیشرفت مناطق توسعه‌نیافته ایران، نیازمند تخصص، برنامه‌ریزی و صدا البته فرهنگ هستیم.

این مجلد گرد نمی‌آمد مگر با لطف نویسندگان آن که از سر دوستی و نیز مهر و توجهی که همچنان به بلوچستان دارند، انتشار این مجموعه را مفید دانستند و بازخوانی و تدوین برای انتشار مجدد آن را به اینجانب سپردند.

از آقای محمد برقعی بسیار سپاسگزارم. مصاحبت و گفت‌وگوی طولانی ما از راه دور و شرح خاطرات و تاریخی که بر او گذشته همیشه در خاطرم خواهد ماند. از آقای ابراهیم مختاری ممنونم که با پیگیری و حس مسئولیتی ستودنی اجازه انتشار این بخش از یادداشت‌های خود را از ناشر قبلی گرفت و به این مجموعه سپرد. جای خرسندی است که دست‌نوشته‌های ایشان درباره بلوچستان با تصاویری درخشان در قالب مجلدی مستقل منتشر خواهد شد. آقای محمد سعید جانب‌اللهی مردم‌شناس سخت‌کوش نیز این لطف را کرده‌اند و دو سفرنامه مربوط به دو دهه مختلف را در اختیارم قرار دادند. از ایشان بسیار سپاسگزارم و همچنین مدیون کمال‌الدین غراب هستم که علاوه بر سفرنامه خود، تصاویر بدیعی از آن دوران بلوچستان، به‌خصوص عکس‌هایی از حسین پرتوی، عکاس نامدار و فقیذ مطبوعات را در اختیارم گذاشت..

محمد رضا درویشی را دو سپاس باید بگویم؛ او بود که نخستین بار مرا متوجه فرهنگ بلوچستان کرد. سرزمینی که پیش از آن می‌شناختم، با دریچه‌ای که او برایم به‌سویش گشود، بسیار متفاوت بود. به همین سبب همیشه قدردان او هستم. همچنین برای اینکه فرصت انتشار مجدد این سفرنامه را در مجموعه «پژوهش‌های ایران فرهنگی» مهیا کرد از او متشکرم.

در این کتاب نیز به‌شیوه مجلد‌های دیگر این مجموعه، حواشی و پانویس‌هایی که اینجانب به صفحات افزوده‌ام با علامت اختصاری -ش. مشخص شده است. یک قرن سفرنامه بلوچستان با این مجلد به پایان می‌رسد اما سفر را پایانی نیست و مسافر همچنان سالک و عابر و رهسپار است.

محسن شهرنازدار